

Руслана Зінчук

НАРОДНОРОЗМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ФОНЕТИЧНИЙ ТА МОРФОЛОГІЧНИЙ РІВНІ

Проаналізовано епістолярну мовотворчість Тараса Шевченка з огляду на специфіку її фонетичного та морфологічного рівнів. На рівні фонетики прокоментовано особливості рефлексії голосних фонем, відмінності у вживанні приголосних, комбінаторні звукові зміни, засвідчені в листовному спілкуванні Шевченка. З'ясовано чинники впливу на існування відмінностей у системі словозміни аналізованих текстів. Зауважено як давні відмінково-числові форми, так і вияви інноваційних процесів, передусім граматичної аналогії. Відзначено, що Тарас Шевченко відчував помітний вплив народнорозмовної стихії, використовуючи слова і словоформи, які не закріпилися як нормативні в сучасній українській літературній мові або ж були визнані розмовними.

Ключові слова: літературна мова, діалект, народнорозмовні елементи, епістолярна спадщина, фонетика, словозміна.

Феномен Тараса Шевченка, мовотворчість якого стала «наріжною підвалиною літературної мови» [17, с. 140], постійно привертає увагу дослідників як невичерпне джерело лінгвістичних студій¹. Щоправда, ґрунтовний аналіз основних аспектів дослідження мови творів Кобзаря спонукав Г. К. Конторчук зробити висновок, що «лінгвістична українська шевченкіана, хоч і має усталені наукові традиції і чималі напрацювання, потребує подальшої копіткої роботи» [10, с. 249].

Перспективною для осмислення мовної практики Т. Г. Шевченка можна вважати його приватну кореспонденцію, той «живий голос поета» [14, с. 97], осягнення граней якого відкриває нові шляхи мовознавчого пізнання творчого феномена митця. Як стверджує Ж. Т. Ляхова, «мова листів Шевченка до рідних² – розмовна українська мова, якою поет так добре і невимушено володів, як і літературною, творцем, основоположником якої він був» [13, с. 97]. **Метою цього дослідження** є аналіз епістолярної мовотворчості Т. Г. Шевченка з огляду на фонетичну та морфологічну її основу. За спостереженням В. М. Ру-

© Зінчук Р., 2014

¹ Див. статтю Г. К. Конторчук «Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій» [10].

² «Мова Шевченкових листів до російських адресатів – чиста російська літературна мова» [13, с. 110].

санівського, «у мові геніального поета України відображені цілком народна фонетика й морфологія в їхній варіативності, представленій у говірках Середньої Наддніпрянщини, але без елемента спеціального копіювання. Звичайно з кількох фонетичних варіантів слова або з кількох однозначних морфологічних форм Шевченко вибирав ті, які були йому звичні і які він чув не тільки на рідній Звенигородщині. А поїздив і походив він по Україні багато, прислухався, як говорять і в Києві, і в Полтаві, і на Слобожанщині, і на Поліссі, і на Поділлі. Побував і в Катеринославі, і на острові Хортиця. Скрізь чув і записував ту саму мову» [19, с. 172–173]. У мові Шевченка дослідники «натрапляють не тільки на північні, але питомі південно-західні явища, які засвідчують динаміку формування перехідних говірок на півдні Київщини, зокрема на Звенигородщині» [3, с. 282].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проаналізований матеріал засвідчив збереження особливостей народнорозмовної традиції на фонетичному рівні. Т. Г. Шевченко «не уникає» етимологічного *o в закритому складі [19, с. 175], пор.: *буть вольним чоловіком* [20¹, с. 9], *у ... вольній хатині* [45], *все до крихотки* [52], *войсько* [95], *меж ногтями* [135], *купив мою невольничу роботу* [193], *вона вже вольна* [254], *ми безплотно і не писали один другому* [274]. Тенденція до реалізації *o звуком [o], типова для північноукраїнського вокалізму [6, с. 142], досі «зберігає характер регулярного явища в крайніх північних середньо-наддніпрянських говірках» [15, с. 206]. Аналізований голосний нерідко визначає відмінний від закріпленого літературною нормою фонемний склад окремих словотворчих формантів, пор. відприкметникові субстантиви на *-ість*: *гордость сліпая* [44], *за його щирость і добрість* [46], *за вашу щирость* [47], *за мою щирость* [181]; а також активне використання дієслівного префікса *від-* у живомовному варіанті *од-*: *всі одцурались* [22], *я вам коли-небудь оддячу* [44], *чи він по-оддавав мої письма* [45], *одчинилися двері* [48], *одпишу до тебе* [56], *одправив по твоїй душі панахиду* [94], *одвезли аж у Оренбург* [94–95], *оддай сьому козачині* [100], *оддайте доброму писареві* [140], *трохи одпочину* [191], *одвезеш їм усім по книжці* [245]. «Помітні прослідки діалектних рис» [6, с. 142] і в оформленні прийменника *від*, пор.: *по-*

¹ Далі, покликаючись на це джерело, у квадратних дужках зазначатимемо тільки сторінку фіксації відповідного мовного явища.

клонися ... од мене [9], жду од вас звістки [30], завтра ... од нас пароход повезе пошту, а коли-то він привезе от тебе ... лист [96], чув од сліпих кобзарів [154], занедужав од твого письма [158], не буде од царя нічого [164], од комарів волжських [167], од мого дорогого гостя [191], я б учадів од його панегірика [195], од старості ... ще не одурів [202], получил я од Грицька Галагана [214], нехай вона ... од наймів одпочине [248] та ін.

Народнорозмовна традиція збереження давнього *е послідовно передана у фонемному складі прийменника між, пор.: меж людьми [34], меж жидами [59], живу ... меж солдатами [62], осталася меж нами зимовать [134], меж старими сліпими товаришами-кобзарями [157], меж християнами [227]. Відповідно до колишнього вечерь у досліджуваному епістолярії фіксуємо відмінкові форми до самого вечера [94], перед вечером [98].

Більшій супроти літературної мови частотності фонемі |e| сприяють і наслідки рефлексії ё в кореневій морфемі крёпъ, пор.: у безталанної крепачки [239], коли крепачка, то чия [248], Ликеря – крепачка [264].

Впливом живомовної стихії, очевидно, позначене збереження Т. Г. Шевченком особливостей розвитку давніх звукосполук *ль, *рль, пор. перехід *ль > ло в ненаголошеній позиції: не посадив яблоні [269], а також зміну *рль > ри, закономірну для субстантива брѣва, однак поширену на спільнокореневі утворення [9, с. 187], як-от: чорнобрива дівчина [14], накинъ оком полтавку, кирпу чорнобривку [257], з твоєю кирпатенькою чорнобривкою [278].

З-поміж інших звукових модифікацій у системі вокалізму епістолярного мовлення Т. Г. Шевченка виокремлюємо гіперичну заміну ненаголошеного [y] > [o], пор.: частенько отут зустрічаюсь [34], чом ми не зустрілися в Москві ту зиму? [35], чи не зустріну де хоч поганенького чорноморця [94], чи не зустрінешся там часом з Гербелем [158], покоштував уже я цього меду [23], я ще зроду такої нудьги не коштував [157], получу та покоштую, то ще раз скажу: спасибі [245].

Народнорозмовна традиція помітна й у консонантному складі мови досліджуваного епістолярію. Закономірностями діалектного консонантизму позначена відсутність протетичного приголосного в тих словах, що в частині говорів та в літературній мові закріпилися з протезою [7, с. 30], пор.: пішов ... через улицю [26], гуляю собі по

улицях [93], *усатий солдат* [98], *підкинув того святого огню* [165], *поскуби його за ухо* [172], *не велів виходить на вулицю* [213]; пор. також активне використання Т. Г. Шевченком префікса/прийменника *од*.

Незначне функціональне навантаження африкати [дж], характерне для мовотворчості Т. Г. Шевченка, збережене, за Г. І. Мартиною, у більшості сучасних середньонаддніпрянських говірок центральної зони [16, с. 12], пор. фіксовані в аналізованих епістолярних текстах дієслівні форми 1-ї особи однини: *не вихожу з хати* [28], *брожу понад Уралом* [41], *нужу світом* [95], *досі хожу, неначе після похмілля* [192], *я тут не склавши руки сижу* [205], *в Петербурзі я не всижу* [238], пор. також інші форми з фонемою [ж] замість [дж] у листі Т. Г. Шевченка до М. В. Максимович (10 травня 1859 р.): *А тим часом одній найкращій скажіть тихенько, щоб рушника дбала і на своєму огороді гарбузів не сажала... а поки що де набачите, що гарбузи посажені, то так з коренем і виривайте* [231].

Послідовне вживання фарингального [г] у словах, що за сучасною літературною нормою мають задньоязиковий [г], В. М. Русанівський коментує так: «Оскільки Кирилівку оминуло *г*, не користується цим звуком і Шевченко» [19, с. 175], пор. з досліджуваних листів: *круглий ганок скляний* [249], *за ґрунти положена якась плата* [250], *ґрунт законтрактуй на 25 літ* [251], *гвалтом голосять: не до пари!* [264], *випускає на волю без ґрунтів* [258], *роби швидче з отим сердешним ґрунтом* [279].

В епістолярному мовленні Т. Г. Шевченка простежуємо тенденцію до більшої супроти літературної мови частотності використання м'якого сонорного вібранта [р'] у кореневих морфемах. Високою продуктивністю позначений аналізований консонант у корені *друк*, пор.: *її вже дрюкують* [14], *нема чим викупить з дрюкарні* [15], *думаю надрюковать* [18], *як видрюкують, то пришлю* [25], *ще не було дрюковано* [154], *надрюкував «Чорну раду» по-нашому* [185], *недодрюкований екземпляр* [247], *надрюковане в польських газетах* [255] та ін.; пор. також фонемний склад зазначеної кореневої морфеми у листі Т. Г. Шевченка до О. О. Корсуна (11–12 січня 1842 р.): *А поки що буде, надрукуйте хоч це, що маю, – тільки дрюкуйте своєю грама-тикою* [17]. Гіперичну заміну [р] > [р'] фіксує Ф. Т. Жилко в окремих південно-східних говірках [6, с. 145]. У північних і багатьох південно-західних говорах внаслідок депалаталізації вібранта протиставлення фонем за твердістю / м'якістю нівельоване [9, с. 318].

З-поміж інших звукових модифікацій у системі консонантизму аналізованого матеріалу виокремлюємо зміни приголосних внаслідок асимілятивно-дисимілятивних процесів. У листі до М. Г. Шевченка (15 листопада 1839 р.) фіксовано лексему *скушно* (*мені тут так стало скушно* [10]), яка відображає наслідок регресивної суміжної дисиміляції за способом творення у групі [чн] > [шн]. Нерідко при творенні вищого ступеня порівняння прислівника *швидко* щілинний [ш] суфіксальної морфемі після проривного кореневого [д] унаслідок прогресивної асиміляції за способом творення може заступатися афrikатою [ч], пор.: *академію не швидче покину як через два годи* [14], *пишіть швидче* [30], *вертайтеся ж швидче* [262], *зробіть, як умієте, і швидче* [272], *там би воно швидче прийнялося* [278] та ін.

Народнорозмовну основу «при свідомому відборі автором слів і форм» [19, с. 177] можна простежити, аналізуючи морфологічний рівень мови епістолярію Т. Г. Шевченка. Словозмінна система імен та дієслів аналізованого матеріалу містить як давні відмінково-числові форми, так і вияви інноваційних процесів, передусім граматичної аналогії.

У родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни засвідчено словоформи із «двоякою» флексією, що є «результатом змішування та взаємовпливу двох старовинних іменних класів – *-*ǫ*- та *-*й*-основ» [1, с. 34]. Більшою супроти літературної норми частотністю вживання в досліджуваних листах позначене закінчення *-а* родового відмінка, успадковане від відповідних відмінкових форм субстантивів давніх *-*ǫ*-основ, пор.: *мов пилина перед лицем вітра* [44], *для текста думав був виписать* [99], *без сорома казка* [100], *для подорожнього журналу* [167], *не пропускає ні одного спектакля* [184], *до директора Харківського театру* [195], *для альбома* [213], *з натурного класа і не вихожу* [222], *коло свого заводу* [244], *помандрував би на край світа* [244] та ін. Спорадично фіксовані форми на зразок *коло порогу* [239], *ждучи твого листу* [246] – наслідок дії аналогії до відповідних виявів іменників колишніх *-*й*-основ. Формотворення родового відмінка однини субстантивів чоловічого роду в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) досі позначене конкуруванням відмінкових формантів іменників давніх *-*ǫ*- та *-*й*-основ.

Аналогічне перенесення флексії *-ов* і давального відмінка однини субстантивів-назв істот засвідчують словоформи давального й місце-

вого відмінків однини іменників-назв неістот, пор.: *аж холод іде по серцеві* [20], *сновигаю по оцьому чортовому болотові* [22], *на такому клаптикові пишу* [46], *цур йому, тому домові, повітці, вітрякові* [256].

Т. Г. Шевченко, за спостереженням В. М. Русанівського, «досить послідовно, хоч і не без винятків, уживає закінчення *-єю* в орудному відмінку однини іменників м'якої та мішаної груп I відміни» [19, с. 175], пор. з аналізованого матеріалу: *своєю доброю долею* [157], *з моєю кумасею* [236], *під яблуною* [245], однак *за нашою мерзенною грішною душою* [93].

«Давня уснопоетична традиція оформлення звертання за допомогою кличного відмінка» [21, с. 83] зрідка порушена у вступній частині окремих листів, пор.: *Спасибі вам, Григорій Леонт'євич, що ви таки не забуваєте того нечепурного Тараса* [15], *Спасибі вам, Григорій Степанович, що ви мене таки не забуваєте* [22], *Данило Семенович! Дайте Федорові рукопис «Южнорусского букваря»* [272], *Давно, дуже давно ми з вами не бачились, щиро шануємий Яков Васильєвич!* [274] та ін.

«Перебуваючи під безпосереднім впливом народнорозмовної стихії», Т. Г. Шевченко, за спостереженням В. С. Ільїна, віддає перевагу закінченню *-е* в називному та знахідному відмінках множини іменників на позначення збірних назв, як-от: *л'уде, цигане, татаре*; що правда, «свідомо використовує і форму на *-и*, вважаючи, очевидно, її за серйозного претендента на літературну норму» [7, с. 36]. Епістолярна спадщина Т. Г. Шевченка зберігає послідовно й досить активно вживану автором форму *л'уде* (*добрі й щирі люде* [46], *кажуть розумні люде* [53], *отакі тут люде* [59], *добрії люде* [62], *пустив би в люде* [156], *з хлопців будуть люде* [235], *прості люде* [254] та ін.); фіксовано також форму *міщане*, пор.: *записались в міщане* [269]. На думку Л. В. Дикої, «форма *люде* є важливою власне поліською рисою. Поширення її в говірках, розміщених південніше, можна вважати одним із прослідків поліського субстрату» [5, с. 94].

Фіксовані в сучасному живомовному середовищі, щоправда, неоднозначно трактовані дослідниками форми іменників чоловічого роду із флексією *-а* в сполучі з числівниками *два, три, чотири*, як-от у Т. Г. Шевченка: *пришліть ще на два місяця* [26], *посилаю тобі два рисунка* [213], *перешліть три екземпляра* [246]. «Давні форми називного відмінка на *-а, -їа*, як у російській мові» простежує П. С. Лисенко в говірках правобережних районів Черкащини, пор.: *чотір'ї к'іломётра*,

два брата, чотир'ї чолов'їка, три сїна, хоча два учїте"л'ї, два хлѳц'ї [12, с. 29]. Аналізуючи давні двоїнні вияви в говірках полісько-середньонаддніпрянського пограниччя, Л. В. Дика фіксує закінчення *-а* переважно в сучасних словах, як-от: *два цїл'їндра, два оборота, чо'тири' дом'їка*; це, на думку дослідниці, є ймовірним свідченням їх запозичення з російської мови [4, с. 133]. Виявлену в закарпатських говірках сполуку *два п'ана* І. А. Панькевич слідом за С. Смаль-Стоцьким «признає за форму дуальну» [18, с. 190].

У листовному спілкуванні Т. Г. Шевченка простежуємо оформлення родового відмінка множини іменників чоловічого роду за допомогою нульової флексії як фонетичного продовження колишнього вияву аналізованої відмінкової позиції після «відпаду кінцевих редукованих *-ъ* та *-ь*», що однак уже в давньоукраїнській мові не мав потрібних для флективної системи розрізнявальних якостей [8, с. 104], пор.: *аж десять раз* [195], *хата щоб була 10 аршин вперек* [262]; пор. також словоформу субстантива *віриш* у конструкції *не пишуть було б поганих віриш* [85], зауваживши, однак, фіксацію В. С. Ільїна в мові творів Т. Г. Шевченка: «іменник *в'їриша* жін. р.» [7, с. 37].

У листі до А. М. Маркевича від 22 квітня 1857 р. автор використовує дві форми родового відмінка множини субстантива *товариш*, пор.: *поцілуй твоїх товаришей і земляків моїх щирих* [157], *цілую тебе ... і твоїх товаришів* [158]. Закінчення *-ей* можемо пов'язувати з наслідками впливу відповідних виявів іменників давніх вокалічних **-ї-*основ.

Відмінними супроти закріплених сучасною літературною нормою є окремі родові форми субстантивів, уживані Т. Г. Шевченком. Так, зміну родової приналежності на смисловому рівні засвідчує іменник *портфель*, фіксований у досліджуваному матеріалі як лексема жіночого роду, пор.: *не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними* [43]. Із позначкою *рідко* кодифікована в сучасній мовній практиці форма чоловічого роду субстантива *недуга* [2, с. 759], фіксована в листі Т. Г. Шевченка до М. М. Лазаревського (20 грудня 1847 р.), пор.: *бог покарав мене ще й тілесним недугом, занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг, та я все-таки потроху боровся з ним ... так бачите, щоб я не зрисував свого недуга, то і положили за благо перевести мене в казарми* [44–45]. Спорадично родової диференціації зазнає іменник *степ*, пор.: *позавчора вернувся я із того степу* [56], *я у степу отім безкраїм пропадав* [56], *в киргизькім безводнім і безлюднім степу* [95], а також *перейшов я пішки двічі всю киргизькую степ* [62].

У системі прикметникових форм звертають на себе увагу вияви називного та знахідного відмінків ад'єктивів. Найімовірніше, впливом діалектної словозміни й уснопоетичної традиції зумовлене часте використання Т. Г. Шевченком членних нестягнених прикметників, продуктивними серед яких у досліджуваному матеріалі є передусім форми жіночого роду, як-от: *її прекрасная, добрая душа* [43], *то була гордость сліпая* [44], *душа моя убогая* [44], *спіткала мене цинга лютая* [45], *великая душа* [134], *проклятая неволя* [134], *та самая дурная думка* [163], *твоя й моя любая Тетяся* [199], *шанобная і любая моя пані* [224], *моя голубко сизая* [225], *моя єдина кумасю* [238]; пор. також формотвірні паралелі в конструкції *убили мою віру і надію, а вона була колись чиста, непорочна, як те дитячко, взятєє од купелі, чистая і кріпкая, як той самоцвіт* [153]. Знахідний відмінок однини прикметників жіночого роду вирізняє флексія -ую, пор.: *свою безталанную Україну* [45], *за самую убогую ціну* [59], *за його благородную щедроту* [67], *на тихую старечу радість* [98], *про нашу бідную Україну* [98], *за його праведную душу* [100], *за твою братерську неправду* [139], *за твою сердечную роботу* [155], *на всесвітню галерею* [184], *нагадав нашу милую безталанную Україну* [186], *поцілуй за мене свою хорошую, добрую пані, а мою щирую землячку* [192], *за щирую любов твою* [202]. Менш частотні в листовному спілкуванні Т. Г. Шевченка нестягнені форми ад'єктивів середнього роду, пор.: *добреє діло* [59], *єдинеє дитя* [135], *за письмо твоє ласкавеє* [138], *щиреє, ласкавеє письмо* [230], пор. також: *спасибі вам, моє серце єдинеє, за ваше щиро ласкаве привітання* [224]. Більшою продуктивністю, однак, позначені відповідні вияви множини прикметників, пор.: *кавказькїї укріпленія?* [95], *великїї приятелі* [155], *земляки мої щирїї* [155], *о мої добрїї, мої щирїї други* [156], *брати мої милїї* [157], *молодїї брати мої* [157], *брати мої любїї* [167], *за твої сердечнїї, ласкавії письма* [183], *мої гості дорогїї* [184], *за твої дорогїї подарунки* [191], *на многїї літа* [205], *щирїї оповідання* [211], *мої безталаннїї думи* [241]; пор. також: *як-то швидко ті літа минають; молодїї то ще так і сяк, а що вже ті старі (погані літа), то так і летять...* [93].

Нечленні форми ад'єктивів послідовно представлені передусім у вживаних Т. Г. Шевченком формулах прощання, як-от: *оставайся здоров, друже мій* [34] або *бувай здоров* [37], а також в етикетних виразах, нерідко самостійних вставних одиницях, що супроводжують епістолярне прохання, пор.: *спитай, будь ласкав, і мені напиши* [175],

довідайся, будь ласкав, та й напиши мені [182], напиши, будь ласкав, і ти йому [184], порадь, будь ласкав [197], будь ласкав, найди там того гульвісу [213], будь ласкав, поверни цим ділом на мою руку [250], дай, будь ласкав [281] та ін. У подібних мовних формулах, на думку Н. О. Крижанівської, лексеми *здоров*, *ласкав* «втрачають номінативну функцію, поривають із категорією прикметника і переходять у категорію вигуку» [11, с. 18].

Менш частотні нечленні форми ад'єктивів у конструкціях іншого типу, як-от: *нехай де хоче буде, аби був здоров* [19], *як матимеш час, то сам здоров перелічи* [93], *напиши тільки, чи жив ти, чи здоров* [172], *рад би я на крилах летіть до вас* [214].

За спостереженням В. С. Ільїна, «у Шевченка, як і у всіх письменників першої пол. ХІХ ст., поширені займенникові форми *сей, ся, се ...*, широко відомі багатьом українським говорам» [7, с. 31]. Збереження кореневого [с] – характерна ознака відповідних вказівних займенників, уживаних Т. Г. Шевченком в епістолярії, пор. різні відмінково-числові та родові форми: *на сей год* [195], *парус сей* [207], *на сей раз* [247], *із сього гнилого Нижнього* [199], *10 феєрєля сього року* [204], *без сього добра* [249], *за сим скаженим морем* [165], *на сім тижні* [20], *на сім світі* [62], *по сім боці Дніпра* [256], *ся дуже розумна і щира книга* [154], *гравюра ся* [222], *текст сієї невеличкої, но премудрої книги* [99], *поможи в сій роботі* [167], *на се добре діло* [243], *як буде на се їх воля* [247], *на се літо* [249], *на сі гроші* [269], *поцілуйте сих старих дітей* [223], *на сих святках* [181] тощо.

Народнорозмовною та уснопоетичною традицією, ймовірно, позначені нестягнені форми називного та знахідного відмінків однини прономінативів у конструкціях на зразок *урозуміють сеє слово* [255], *дав бог тую волю* [157], *такая неправда лучше всякої на світі правди* [139], *щоб бог послав на довгі дні тобі таку радість, як послав він мені через тебе* [52]. Займенник *теє* в окремих мовленнєвих ситуаціях може розширювати функціональне навантаження, пор.: *а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запащину, бо вже, знаєте, трошки теє...* [23], *якась наймичка віхтем його умила за те, що він її хотів теє...* [78], *не треба було б теє... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешеш собі, нівроку, та й не схаменешся* [134].

Специфіку формотворення родового відмінка однини вказівних займенників жіночого роду визначають форми без суфіксального *-je-*,

пор.: *не писав би сії цедули* [270], *хоч би на сміх одна буква, і тії нема* [41], *переписую вторую часть тії самої повісті* [195], *після тії проклятої неволі* [228], *до цієї пори* [23], *не бачив цієї хваленої книги* [182], *з цієї смердячої столиці не випускають* [230], пор. також форму прономінатива в конструкції *заходився коло оції «Москалевої криниці»* [165]. Займенники чоловічого роду в аналізованій відмінковій позиції спорядично зберігають форму, співвідносну зі «старовинною *сеґо*», фіксованою передусім у південно-західних говорах [1, с. 170], пор.: *а сина його, сеґо самого Андрія, ... не бачив* [155], *коло сеґо святого [діла]* [224].

Родовий відмінок предметно-особового займенника *він* у листах Т. Г. Шевченка послідовно представлений формами без протетичного [н] після прийменника, пор.: *як до його дійде* [20], *з його був би добрий маляр* [23], *дивлячись на його* [59], *що ви про його написали* [78], *жду я од його письма* [167], *я приїхав до його* [185], *я тепер у його хазяїню* [199], *в його малі діти* [244] тощо; пор. також форму множини, як-от: *обійдуся і без їх* [139].

У системі дієслівного формотворення в епістолярному спілкуванні Т. Г. Шевченка помічено особливу продуктивність інфінітивів на *-ть*, пор.: *учуся малювать* [9], *треба б тебе полаять* [11], *приїду побачиться* [12], *де їх взять* [13], *коли будете мать час написать мені* [14], *чи закопаться заживо* [20], *щоб і не згадувать* [22], *чи оставаться .., чи їхать до вас* [26], *з чого й начинать і про що тобі розказувать* [34], *аж нудно згадувать* [35], *бог дав мені притулиться* [39], *як її не цілувать* [52], *не будемо журииться, а будемо молитись* [53], *доведеться поплентать на Раїм* [54], *треба буде знову мовчать* [68], *що ж ти маєш робить* [95], *за що б йому сердиться?* [139], *вимовить страшно, а витерпіть?* [153], *якби-то нам побачиться* [181], *думаю одружиться, обісіло вже молодикувать* [197], *приїду обідать* [238], *ніколи байдикувать* [240], *укупі вік докоротать* [251], *і збрехать уміє* [256], *лучше любить і робить, аніж писать і говорить* [274] тощо; пор. також: *будемо плакать і радіти, і за все те хвалить милосердного бога* [48]. Інфінітивні форми на *-ть*, що постали внаслідок повної редукації кінцевого *и*, «зрідка фіксовані вже найдавнішими східнослов'янськими пам'ятками» [1, с. 340], «широко знані в північних діалектах та в ряді південно-східних говорів» [1, с. 339].

Представлені в говірках південно-східного наріччя, а подекуди поширені й на північні та південно-західні говори [8, с. 319] вживані

Т. Г. Шевченком стягнені форми 3-ї особи однини теперішнього часу дієслів з інфінітивною основою на *-а*, пор.: *нехай не вмира* [10], *як Артемовський співа* [22], *вона чита всяке ваше письмо* [26], *помалюю, а воно й полегша* [67], *нехай хоч соломою напха та прише мені* [214], *собака погавка, а вітер рознесе* [250], *біс батька зна кому* [259], *нехай вам бог помага* [273], пор. також аналізовані дієслівні форми в конструкції, як-от: *а москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає* [23].

На варіантність відмінкових формантів 3-ї особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни впливають наслідки уніфікації за зразком відповідних виявів I дієвідміни, пор.: *шляхи таланом стеле* [44], *як вам бог на розум положе* [241]. Натомість форма *спасеть* (*спасеть його бог* [21]) засвідчує збереження флективного консонанта у 3-ій особі однини теперішнього часу дієслова I дієвідміни. Аналізовані структури продовжують живомовну традицію південно-східного ареалу [1, с. 284–285].

Наведений і проаналізований матеріал засвідчує помітний вплив на мовотворчість Т. Г. Шевченка народнорозмовної стихії «різногвіркової природи» [3, с. 282], фонетичні та словозмінні вияви якої не закріпилися як нормативні в сучасній українській літературній мові або ж були визнані розмовними.

Джерела та література

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Даниленко А. Дещо про діалектну основу Шевченкової мови / А. Даниленко // Світи Тараса Шевченка : зб. ст. / ред. Л. Залеська Онишкевич, А. Гумецька, І. Фізер. – Нью-Йорк ; Львів : [б. в.], 2001. – Т. 2. – С. 271–286.
4. Дика Л. В. Форми двоїни в говірках полісько-середньонадніпрянського пограниччя / Л. В. Дика // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 129–134.
5. Дика Л. В. Форма *люде* в українських говірках / Л. В. Дика // Волинь філологічна : Текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах / упор. та ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 89–96.
6. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.
7. Ільїн В. С. Курс історії української літературної мови / В. С. Ільїн. – К. : Рад. шк., 1957. – Вип. V : Мова творів Т. Г. Шевченка. – 70 с.

8. Історія української мови. Морфологія / упоряд. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
9. Історія української мови. Фонетика / відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
10. Конторчук Г. Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій / Г. Конторчук // Волинь–Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. – Житомир : [б. в.], 2010. – № 21. – С. 244–249.
11. Крижанівська Н. О. Короткі форми прикметників в українській мові / Н. О. Крижанівська // Українська мова в школі. – К. : Рад. шк., 1960. – № 1. – С. 13–19.
12. Лисенко П. С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини / П. С. Лисенко // Середньонадніпрянські говори. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 22–43.
13. Ляхова Ж. За рядками листів Тараса Шевченка / Ж. Ляхова. – К. : Дніпро, 1984. – 134 с.
14. Ляхова Ж. Іван Франко і епістолярна спадщина Тараса Шевченка / Ж. Ляхова // Українське літературознавство : Республіканський міжвідомчий наук. зб. – Львів : [б. в.], 1981. – Вип. 36. – С. 97–103.
15. Мартинова Г. Статичне й динамічне у фонетичній і фонологічній системах північних середньонадніпрянських говірок / Г. Мартинова // Волинь–Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. – Житомир : [б. в.], 2010. – № 22. – С. 201–209.
16. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. І. Мартинова. – К., 2004. – 40 с.
17. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
18. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. 1. Звучня і морфологія / І. Панькевич. – Прага : [б. в.], 1938. – 549 с. + 5 мап.
19. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
20. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. / Т. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. VI. Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – 640 с.
21. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.

Зинчук Руслана. Народноразговорные элементы в эпистолярном наследии Тараса Шевченко: фонетический и морфологический уровни. Проанализировано епістолярне речетворчество Тараса Шевченко на фонетическом и морфологическом уровнях. На уровне фонетики прокомментированы особенности рефлексирования гласных фонем, отличия в употреблении согласных, комбинаторные звуковые изменения, засвидетельствованные в письмен-

ном общении Шевченко. Выяснены факторы влияния на существование отличий в системе словоизменения анализируемых текстов, в частности замечено сохранение древних падежно-числовых форм и использование словоформ, которые появились в результате действия грамматической аналогии. Отмечено, что Тарас Шевченко чувствовал заметное влияние народноразговорной стихии, используя слова и словоформы, которые не закрепились как нормативные в современном украинском литературном языке или же были признаны разговорными. В народноразговорной основе эпистолярия прослеживается синтез диалектных элементов среднеподнепровского говора с, как минимум, северно-украинской языковой традицией.

Ключевые слова: литературный язык, диалект, народноразговорные элементы, эпистолярное наследие, фонетика, словоизменение.

Zinchuk Ruslana. National Conversational Elements in Taras Shevchenko's Epistolary Heritage: Phonetic and Morphological Levels. The article analyzes epistolary linguistic creations of Taras Shevchenko at the phonetic and morphological levels. At the phonetic level the author considers the peculiarities of vowel phonemes reflexation, differences in consonant usage and combinatorial sound changes on the materials of epistolary works by Taras Shevchenko. The factors influencing the modifications in inflection system of the texts under the analysis have been elucidated. The emphasis is laid on the preservation of old case-numeric forms and usage of inflections which appeared as a result of grammatical analogy influence. T. Shevchenko felt noticeable effect of colloquial vocabulary strata, using words and inflections which were not fixed as the Ukrainian language literary norms or which were recognized as colloquial ones. The author of the article, considering the nature of such words, points to the synthesis of spoken elements of Naddniprianskyi dialect with conversational traditions of North-Ukrainian area, which found their reflection in Shevchenko's epistolary.

Key words: literary language, dialect, colloquial elements, epistolary heritage, phonetics, word modification.